

ПИТАННЯ СУЧАСНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ІДЕЇ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ У СВІТІ ТА ПРОБЛЕМИ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

**СТРОЯНОВСЬКА Олена Василівна - «Магістр права», помічник судді
Адміністративного Апеляційного Суду у місті Києві**

УДК: 340.342

*В статті розглядається актуальний
вопрос относительно современной трансфор-
мации идеи социально-правового государства
в мире и проблемы ее реализации в Украине.
Автор анализирует идеи сущности, понятия
и структуру социально-правового государства
в условиях построения правового государства
в Украине.*

Ключові слова: держава, соціальна держава,
правова держава, трансформація.

У сучасному світі давно немає ані правої держави в чистому вигляді, ані соціальної, а є соціальна правова держава, яка все частіше іменується як соціально-правова держава [10].

Соціально-правова держава виникає в середині ХХ ст. в результаті тривалого – понад півстолітнього – процесу перетворення правої держави не просто на соціальну, а саме на соціально-правову державу. Утворена в результаті подібної трансформації нова держава, ставши соціальною, разом із тим не перестає бути правою. Але навіть якщо припустити існування суто соціальної держави, то й вона не втрачає свого правового характеру, якщо, звичайно, під правом не розуміти виключно приватне право.

Сьогодні кожна правова держава є соціальною, а соціальна – правою. Вони не існують одна без одної. Разом вони складають соціально-правову державу. Розділити їх можна тільки в абстракції. Говорячи про соціальну державу, у реальності ми маємо

на увазі соціально-правову державу. Так само, говорячи про правову державу, ми в сучасних умовах маємо на увазі, що вона одночасно є й соціально-правою.

Тому цілком правомірно в сучасній літературі стверджується, що «правова держава» і «соціальна держава» – не просто стали нерозривні, але нерідко використовуються як синоніми [6]. Зв'язок соціальної держави з її правою природою став важливим кроком закріплення за нею соціальних функцій. Соціальний характер і функції держави не просто набули міцної правової підстави, але стали провідними для держави, у свою чергу, трансформуючи правову основу держави. До цього можна було б тільки додати, що нерозривний зв'язок між поняттями правої та соціальної держави термінологічно дуже вдало передається якраз поняттям «соціально-правова держава». На початок ХХІ ст. статус соціально-правої держави мають практично всі не тільки західні держави, а й постсоціалістичні країни Східної Європи та СНД, включаючи Україну, хоча сам статус із різних причин далеко не завжди достатньо чітко фіксується в їх конституціях.

Сучасні часи можна з повною підставою назвати неоліберальним етапом еволюції соціально-правої держави. На цьому етапі ми маємо справу фактично з її новою неоліберальною моделлю. Ця модель з'являється на рубежі ХХ-ХХІ століть, коли західне суспільство за багатьма критеріями дійсно стає постіндустріальним, гло-

бальним інформаційним, постеконімічним і посткапіталістичним, коли зростає значущість нематеріальних факторів виробництва та супутньої їм інтелектуальної та історичної ренти, а державно-правова форма починає набувати багато в чому нової якості. Це все виливається у форму нової, неоліберальної соціально-правової держави.

Це суспільство і, відповідно, його держава в західній науковій літературі іменується по-різному: глобальна, постіндустріальна, постеконімічна, постматеріальна, інформаційна, мережева, постринкова, і, що особливо важливо, як посткапіталістична, постбуржуазна, постсучасна вона приходить на зміну сучасному капіталістичному суспільству. Причому під кожну назву підводяться відповідні концепції.

При цьому важливо ще раз підкреслити, що всі ці концепції тією чи іншою мірою заперечують класичний капіталізм і його правову державу в майбутньому західному суспільстві. Наприклад, автор теорії постіндустріалізму Д. Белл в епілозі до другого видання своєї широко відомої праці «Кінець ідеології», виступає проти збереження статус-кво в соціальній і політико-правовій структурі сучасного західного громадянського суспільства з тієї причини, що таке збереження означає відмову від будь-якої альтернативи капіталізму [2].

Головне для нього в тому, що майбутнє суспільство буде постсучасним, альтернативним капіталізму й через це може бути кваліфіковане як постсуспільство.

Таким чином, політичні передумови формування правової держави охоплюють політико-правову систему суспільства: установи та організації, структуру зв'язків і взаємовідносин, принципи й норми державного та суспільного життя. У XXI столітті людство переживає рідкісний час оновлення як самої історії, так і її розуміння. Новий великий поворот позначився після краху соціалізму. Наприкінці тисячоліття краху зазнала не тільки радянська модель соціалізму, але й усі моделі, аж до шведської, чим і викликана актуальність роботи й інтерес соціальної філософії до поняття «правова держава».

Щодо проблеми реалізації ідей соціально-правової держави в Україні, автор зазначає, що можливість досягнення ідеалів правової держави визначається низкою чинників суб'єктивного й об'єктивного характеру. Передусім така можливість залежить від правосвідомості населення. Правосвідомість є особливою формою свідомості, необхідною й істотною складовою світогляду людини. Зазвичай під правосвідомістю розуміють сукупність правових уявлень, поглядів, оцінок, концепцій, теорій, доктрин, що виражають суб'єктивне ставлення окремо взятих осіб, груп або суспільства загалом до правової системи залежно від визнання або заперечення цінності права, тобто його справедливості, сили й ефективності.

На ролі індивідуальної правосвідомості у досягненні ідеалів правової держави наголошував видатний російський політико-правовий мислитель першої половини ХХ століття, історик філософії права І. Ільїн. У правовій державі, на його переконання, мотиви визнання права мають здійснюватися свідомо й вільно. Під правосвідомістю він розумів передусім духовні прагнення індивіда.

І. Ільїн обґрунтовував ідею «нормальної правосвідомості», яка мусить стати основою права. Досліджуючи природу права, особливого значення він надавав духовним чинникам, насамперед релігії. На його думку, правосвідомість, яка втратила своє релігійне коріння, не може бути здатною підтримувати правопорядок. Саме аморальність народу він вважав однією з найважливіших причин революцій.

На його думку, правова держава цілком засновується на визнанні людської особистості – духовної, вільної, правомочної, такої, яка управляє собою в душі і в справах, тобто засновується на лояльній правосвідомості. Цим теорія правової держави І. Ільїна є значно відмінною від ліберальних теорій [3].

Правосвідомість індивіда формується й змінюється під впливом багатьох чинників, які нерідко сприяють її деформації. Такими зовнішніми факторами є економічна нестабільність, зниження рівня життя,

що обов'язково тягне за собою соціальне розшарування суспільства й загострення проблеми виживання, а це призводить до неконструктивної агресії та духовної деградації особистості. Внутрішніх (або психологічних) чинників є два: незадоволені просоціальні потреби, що створюють внутрішній конфлікт особистості і призводять до появи деформованих і аномальних потреб; наявність асоціальних засобів і шляхів задоволення потреб і їх позбавлення [4].

Деформована правосвідомість є нині однією з основних причин злочинів і адміністративних проступків, прийняття неефективних рішень, порушення законності, формалізму та бюрократизму. Небезпечним наслідком деформації правосвідомості є і зловживання правом, яке надто складно виявити через його зовнішню подібність до правомірної поведінки. Зрозуміло, що всі ці обставини не сприяють утвердженню ідеалів правової держави [7].

Є ще одна серйозна перешкода на шляху побудови правової держави, на якій акцентували увагу політико-правові мислителі ще на початку ХХ століття, ідеї котрих, як бачимо, актуальні й нині. Так, видатний історик і юрист С. Котляревський, який доводив, що держава не може стати цілковито правовою, брав до уваги не лише низький рівень правосвідомості і правової культури населення. Вирішальне значення він надавав інстинкту політичного самозбереження, що властивий будь-якій життєздатній державі незалежно від форми правління. За його словами, кожна держава приречена йти на більш або менш тяжкі жертви для забезпечення своєї безпеки. Ці жертви полягають нерідко в обмеженні певних прав громадян. Адже держава, хоч би якою була її форма або соціальний склад, не віддасть себе на загибель лише для того, щоб проявити свою відданість правовим началам [5].

З огляду на реалії сучасності можна зробити висновок, що здійснення правової державності може бути тільки відносним, цілковите досягнення всіх ідеалів правової держави неможливе. Завжди є обставини, які порушують рівновагу між владою дер-

жави і владою права. На першому місці серед таких обставин низький рівень правосвідомості населення й відсутність фактичних гарантій для підтримки панування права. У зв'язку з цим сучасна юридична наука повинна зосередити свої зусилля на дослідженні механізмів впливу на індивідуальну, групову і суспільну правосвідомість, на визначенні мотивів поведінки людини. Усвідомлення цих мотивів сприятиме утвердженню законності та правопорядку, а отже, й поступальному рухові на шляху досягнення ідеалів правової держави.

Як висновок, автор акцентує увагу на тому, що розбудова Української держави, поворот суспільства до засад гуманізму і справедливості, пошук шляхів його демократичного розвитку актуалізує використання і наповнення справжнім змістом багатьох суспільствознавчих і державознавчих понять. Це стосується, у першу чергу, поняття правової держави, яким послуговується людство чимало віків і яке тривалий час радянською наукою трактувалось як вигадка буржуазної юридичної науки для обману трудящих.

Ідея правової держави пройшла складний і тривалий шлях. Зародки теорії правової держави у вигляді ідей гуманізму, широкого і обмеженого прихильництва володарюючого класу принципам демократизму, встановлення і збереження свободи, панування права і закону спостерігається ще в поглядах передових для свого часу людей: мислителів-філософів, істориків, письменників і юристів Древньої Греції, Риму, Індії, Китаю та інших країн.

Давня гуманістична думка, державно-правові погляди та ідеї передових, прогресивних мислителів античності, безумовно, стали першоосновою всього наступного процесу розвитку гуманістичних поглядів та ідей, що заклали в результаті фундамент теорії правової держави.

Дуже багато було зроблено для розвитку теорії правової держави мислителями наступних, особливо ХVIII-ХХ століть. Ряд положень теорії правової держави розвивались зусиллями таких носіїв передової суспільно-політичної думки, що змагалися проти хаосу і беззаконня, як Дж.Локк,

Ш.Монтеск'є, А.Радіщев, А.Герцен і багато інших.

Філософські основи теорії правової держави створювались і розвивались великим німецьким філософом І.Кантом, який неодноразово вказував на необхідність для держави спиратися на право, суворо узгоджувати свої дії з правом, постійно орієнтуватися на право.

Радянська державно-правова наука ідею правової держави вважала буржуазною. В період перебудови і після краху соціалістичної системи в нашій країні відбулися серйозні зміни в наукових поглядах на державу і право, виявились нові підходи до оцінки їх ролі в політичній системі суспільства. Спираючись на науковий потенціал минулого і сучасного, вітчизняне правознавство і політична думка намітили реальні контури майбутньої правової держави в нашій країні.

Багатоманітність поглядів і суджень щодо правової держави різноманітних за своїм характером не заперечують того факту, що існування останньої незмінно асоціювалось з пануванням гуманізму, закону і законності, добра і справедливості.

Стійких традицій правової держави Україна не мала. Однак ідея правової держави у теорії держави і права та конституційному праві України має досить глибоке коріння і тому на початку 90-х років так швидко була відроджена в українській юридичній науці, а її термінологічно-понятійний ряд значно поповнився за рахунок досить широкого використання відповідних апробованих дефініцій.

Ідеї правової держави з великою одностайністю були сприйняті і інтерпретовані відповідно до сучасного розуміння вченими-юристами – розробниками Конституції України 1996 року. Конституція України започаткувала, без сумніву, новий і важливий етап розвитку вчень про правову державу в Україні.

Проте, в результаті «реформаційної» метушні нової влади держава залишилася замкнутою у магічному коловороті реваншів. У 2004 році – суспільство взяло гору над державою, у 2010 році – держава над суспільством. Уже тепер виникає нова

криза громадянській державності, придушення суспільних агентів, маргіналізація опозиції. Таким чином, знову відбувається нагромадження негативного громадянського потенціалу, який не переробляється конвенційними формами участі громадян у політиці (виборами, мирними акціями протесту) і згодом може генерувати нестабільність нового порядку, невідконтрольовану силовим відомствам.

Треба прийти до розуміння, що для утвердження раціональної правової держави дуже багато важить її конституційно-правова сталість. Так, якщо 2004 року конституційна політреформа стала результатом життєво важливого компромісу еліт і суспільства, то повернення колишньої Конституції 2010 року можна розглядати як політреформу з боку президентської команди. У результаті ризику й загрози для державності тільки наростатимуть, а правова і державна несталість, тобто несталість державності стане постійною з усіма її ефектами, афектами й дефектами, які дестабілізують економіку, соціальне життя і місце у світі.

Потрібно відзначити, що наразі існують досить серйозні перешкоди на шляху існування правової держави в Україні, на яких акцентували увагу політико-правові мислителі ще на початку ХХ століття, ідеї яких, як бачимо, актуальні й нині. Так, зокрема, до таких перешкод вони відносили низький рівень правосвідомості і правової культури населення, а також відсутність фактичних гарантій для підтримки панування права. У зв'язку з цим сучасна юридична наука повинна зосередити свої зусилля на дослідженні механізмів впливу на індивідуальну, групову і суспільну правосвідомість, на визначенні мотивів поведінки людини. Усвідомлення цих мотивів сприятиме утвердженню законності та правопорядку, а отже, й поступальному рухові на шляху досягнення ідеалів правової держави.

Література

1. Конституція України. Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. // Верховна Рада України; Конституція, (відомості Верховної

АНОТАЦІЯ

У статті розглядається актуальне питання щодо сучасної трансформації ідеї соціально-правової держави в світі і проблеми її реалізації в Україні. Автор аналізує ідеї сутності, поняття і структуру соціально-правової держави в умовах розбудови правової держави в Україні.

SUMMARY

In the article a topical question is examined in relation to modern transformation of idea the social legal state in the world and problems of its realization in Ukraine. An author analyses the ideas of essence, concept and structure of the socially legal state in the conditions of alteration of the legal state in Ukraine.

Ради України (ВВР)), 1996, № 30, ст. 141); {Текст Конституції України відповідає тексту, що існував до внесення змін Законом «Про внесення змін до Конституції України» № 2222-iv від 08.12.2004}; – Глуначення від 25.01.2012, підстава v003p710-12. – Режим доступу: – <http://zakon2.rada.gov.ua>.

2. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество /Д. Белл. – М., 2004. – 287 с.

3. Ильин И. А. Путь к очевидности. – М.: Республика, 1993. – С. 137-138.

4. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. – СПб: Питер, 2006.- С. 237.

5. Котляревский С. А. Власть и право. Проблема правового государства. – М.: Изд-во Г. А. Лемана и С. И. Сахарова, 1915. – С. 388.

6. Мамут Л. С. Социальное государство / Л. С. Мамут //Государство и право.

– 2001. – № 7. – С. 5-14.

7. Тимошенко В. Проблеми побудови правової держави//– Режим доступу: <http://www.viche.info>.

8. Теремцова Н.В. Політико-правові аспекти ужитті та діяльності В.Винниченка. /Літературознавчі студії.- К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2001.- 368 с. Фахове видання.

9. Теремцова Н.В. Політико-правові погляди І.Я.Франка. /Літературознавчі студії.- К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2002.- 396 с. Фахове видання.

10. Четвернина В. А. Государство: сущность, понятие, структура, функции / В. А. Четвернина // Проблемы общей теории права и государства. – М., 1999. – С. 637.